

УДК 343.228

Б. М. Орловський, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ БАТЬКАМИ, ОПІКУНАМИ, ВИКЛАДАЧАМИ У ЗАКОНОДАВСТВІ США: НОРМАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена дослідженню кримінально-правового механізму застосування сили особами (батьками, викладачами, опікунами), на яких лежить особлива відповідальність за піклування над іншими особами (неповнолітніми, недієздатними), їх дисципліну та безпеку у кримінальному законодавстві Сполучених Штатів Америки. Автором проводиться комплексний нормативний аналіз такої виправдувальної поведінки й робляться відповідні висновки.

Ключові слова: застосування сили, виправдувальна обставина, неповнолітній, батьки, опікуни, викладачі.

Постановка проблеми. Серед різновидів виправдувальних обставин у кримінальному законодавстві Сполучених Штатів Америки, що є підставою для визнання поведінки особи правомірною та захисту її від кримінального переслідування (звинувачення) окремого розвитку набули законодавчі положення про правомірне застосування сили особами, на яких лежить особлива відповідальність за піклування над іншими особами, їх дисципліну та безпеку. Це відносини між батьками і дітьми, викладачами і тими, хто навчається, опікунами та недієздатними особами. У кримінальному законодавстві США детально описується механізм застосування сили при такій правомірній поведінці, чого не зустрічається у кримінальному законодавстві інших країн світу, зокрема і представників континентальної правової системи, до якої входить Україна. Тому дослідження змісту та структури такої виправдувальної обставини є необхідним та актуальним питанням для української кримінально-правової науки, яке допоможе оцінити існуючий зарубіжний досвід у нормативно-правовому закріпленні різновидів кримінально-правового захисту, що існують у передових країнах світу та не закріплені в українському кримінальному законодавстві.

Також актуальність цієї теми підтверджується відсутністю належно проведеного дослідження кримінально-правових норм, що забезпечують нормативне регулювання зазначеної виправдувальної обставини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів правового регулювання захисту (необхідної оборони) у кримінальному законодавстві англо-американських країн займалися такі вчені як С. І. Міронов, В. Д. Пакутін, Л. М. Гусар, І. Д. Козочкін, А. С. Нікіфоров, Я. Мочкош, Є. Н. Трікоз та інші. Однак дослідження структури та змісту кримінально-правових норм, що забезпечують регулювання механізму застосування сили особами, на яких лежить особлива відповідальність за піклування над іншими особами, їх дисципліну та безпеку (батьками, опікунами, викладачами) у кримінальному законодавстві США із проведенням їх нормативного аналізу в українській кримінально-правовій науці допоки не здійснювалось.

Відповідно, **метою статті** є: дослідження нормативного закріплення механізму застосування сили особами, на яких лежить особлива відповідальність за піклування над іншими особами, їх дисципліну та безпеку у кримінальному законодавстві США з урахуванням його федеративної побудови (правова система федерації та штатів); проведення порівняльно-правового аналізу відповідних норм в межах кримінальних кодексів окремих штатів; виділення характерних особливостей такої виправдувальної обставини та вивчення перспектив її законодавчої характеристики.

Виклад основного матеріалу. Однією із центральних правових систем сучасності є англо-американська правова система, яка існує на противагу континентальній. Вона склалася на основі судового прецеденту, який домінує серед інших юридичних джерел права. Особливими рисами цієї правової системи є верховенство серед джерел права судового прецеденту, який створюється вищими судовими інстанціями; відсутність поділу права на публічне та приватне; казуїстичний характер та гнучкість правової системи, що забезпечує поширення застосування судових прецедентів лише при вирішенні аналогічних казусів (випадків), а норми статутів (законів) – на всі суспільні відносини; наявність підтипів англійського та американського права [1, с. 588, 591]. Базовою (вихідною) системою в межах американського підтипу права є правова система Сполучених Штатів Америки, яка має дворівневу структуру, зумовлену федеративним устроєм та передбачає необхідність досліджувати й аналізувати як норми загального Примірного КК США так і норми кодексів окремих штатів, які паралельно взаємодіють між собою

Примірний Кримінальний кодекс США у ст. 3.08 Розділу III «Загальні принципи визнання поведінки правомірною» Частини I «Загальні положення» виділяє такий різновид правомірної поведінки як «застосування сили особами, на яких лежить особлива відповідальність щодо піклування над іншими особами або за їх дисципліну чи безпеку». Відповідно ст. 3.08 розрізняє три випадки правомірного застосування сили в межах такої виправдувальної обставини:

- 1) коли особа є одним із батьків і застосовує силу щодо неповнолітнього;
- 2) коли особа є викладачем (вчителем) або особою, якій іншим чином зі спеціальною метою доручені такі обов'язки щодо неповнолітнього;
- 3) коли особа є опікуном чи іншою особою, що несе аналогічну відповідальність за піклування чи нагляд щодо неповнолітнього, а також недієздатного [2].

В кожному із перелічених випадків законодавчо розрізняється мета застосування сили. В першому випадку насильство може застосовуватися батьками для охорони чи сприяння благополуччя неповнолітнього, в тому числі для попередження та покарання проступків з його сторони. Відповідно є обмеження у розмірі застосованого насильства, яке не повинно спричинити або створювати суттєвий ризик заподіяння смерті, тяжкого тілесного ушкодження, надмірного болю й надмірних психічних страждань для неповнолітнього, в тому числі й різкої деградації його особистості.

У другому випадку насильство застосовується викладачами (вчителями) для підтримання розумної дисципліни у школі, класі, групі й інших подібних спеціальних цілях, які мають бути пов'язаними із благополуччям неповнолітнього. Обмеження у розмірі застосованого насильства аналогічні першому випадку. Третій випадок передбачає застосування насильства опікунами з метою охорони чи сприянню благополуччя неповнолітньої чи недієздатної особи, включаючи попередження проступків з його сторони. Отже ми бачимо, що спільною для цих випадків є особа, щодо якої може застосовуватися насильство – неповнолітній, який в силу своїх вікових особливостей, триваючого процесу формування характеру й інтелекту, відсутності життєвого досвіду може в певних життєвих ситуаціях помилятися у своїй моделі поведінки, яка без належного стороннього впливу переростатиме у проступки, що становитимуть небезпеку для суспільства. Для забезпечення здійснення такого стороннього впливу американський законодавець і дозволяє застосовувати силу особам, що мають безпосередній вплив на неповнолітнього в процесі його виховання та формування особистості (батьки, викладачі, опікуни). При цьому існують відповідні обмеження у розмірі застосування сили такими особами, оскільки, на відміну від процесу застосування сили при захисті від суспільно небезпечного посягання (необхідній обороні), тут відсутній високий рівень суспільної небезпеки дій неповнолітнього і об'єм здійсненого щодо нього психічного або фізичного насильства має бути мінімальним. Тому у Примірному КК США містяться положення, що забороняють створювати суттєвий ризик заподіяння смерті, тяжкого тілесного ушкодження, надмірного болю й надмірних психічних страждань для неповнолітнього й чітко визначають мету, для якої може використовуватися на-

сильство. Аналогічним чином характеризується і процес застосування насильства до недієздатної особи, поведінка якої, в силу слабких розумових здібностей і невірною відображення оточуючої ситуації, може перерости у неправомірну й, без належного втручання опікуна, небезпечну для суспільства.

Також цікавим є описання американським законодавцем можливості застосування насильства лікарями з метою забезпечення відповідного способу лікування, спрямованого на покращення фізичного чи психічного здоров'я пацієнта, що закріплено у ч. 4 ст. 3.08 Примірного КК США. При цьому таке лікування повинно було здійснюватися лише зі згоди пацієнта чи його батьків (опікунів), якщо він є неповнолітньою (недієздатною) особою [2]. Отже ми бачимо, що Примірний Кримінальний кодекс США досить широко законодавчо формулює механізм застосування насильства особами, на яких лежить особлива відповідальність за піклування над іншими особами, їх дисципліну та безпеку, виділяє певні різновиди такої правомірної поведінки в залежності від суб'єкта застосування насильства та визначає межі допустимої сили, що буде застосовуватись з урахуванням поставленої перед суб'єктом мети.

Тепер перейдемо до дослідження кримінально-правового механізму застосування такої виправдувальної обставини у кримінальних кодексах деяких штатів. Загальновизнаною склалася думка, що найбільш вдалим серед кримінальних кодексів штатів є КК штату Нью-Йорк 1967 року, який складає Главу 40 Зводу законів штату Нью-Йорк. Параграф 35.10 статті 35 «Захисти, пов'язані із виправдувальними обставинами» Розділу «С» («Захисти») КК штату Нью-Йорк також зазначає про можливість виправданого застосування фізичної сили до особи у віці до 21 року або недієздатної особи трьома категоріями осіб: а) одним із батьків; б) педагогом; в) опікуном або іншою особою, на яку покладено здійснення догляду чи нагляду. Вони мають право застосовувати фізичну силу, окрім смертельної, за КК штату Нью-Йорк з однією метою – коли розумно вважають, що це необхідно для підтримання дисципліни і сприяння благополуччю неповнолітньої (недієздатної) особи [3].

Аналізуючи ці положення ми також бачимо поділ суб'єктів, яким дозволено виправдане застосування фізичної сили щодо неповнолітнього або недієздатного на відповідні категорії. Однак у кодексі цього штату збільшується граничний вік неповнолітньої особи, щодо якої може бути застосоване насильство до 21 року, однак, при цьому, більш стисло формулюється мета застосування сили, що в основному пов'язана із сприянням благополуччю неповнолітнього і підтримання його дисципліни. Також у кодексі зустрічається посилання на оціночний критерій «розумності», що є характерним для країн англо-американської правової системи й міститься основна заборона про неможливість застосування смертельної фізичної сили у таких випадках батьками, викладачами, опікунами, оскільки її застосування через низьку суспільну небезпеку поведінки неповнолітнього, в процесі його виховання, буде явно не виправданим.

Окремо можна побачити, що у ч. 5 § 35.10 КК штату Нью-Йорк, аналогічно до положень Примірного КК США, виділяється можливість застосування фізичної сили лікарями для здійснення визнаної форми лікування, що буде спрямована на фізичне чи психічне видужання хворого за умови попередньої згоди хворого або його батьків (опікуна) на таке лікування або при здійсненні такого лікування у надзвичайних обставинах [3]. Однак, якщо в Примірному КК США зазначається про «покращення фізичного чи психічного здоров'я хворого», то в даному параграфі акцент спрямовується на можливість його «фізичного чи психічного видужання». Всі розглянуті у КК штату Нью-Йорк випадки застосування фізичної сили особами, на яких лежить особлива відповідальність за піклування над іншими особами, їх дисципліну та безпеку в українському кримінальному законодавстві відсутні.

Іншим, значним за обсягом та змістом, кримінальним кодексом, норми якого ми будемо вивчати й аналізувати, стане Кримінальний кодекс штату Техас. Положення про застосування насильства батьками, викладачами, опікунами у ньому знаходяться в підглаві «F» («Особливі відносини») Глави IX «Виправдувальні обставини для звільнення

від кримінальної відповідальності» Розділу II «Загальні принципи кримінальної відповідальності». З точки зору правової природи така виправдувальна поведінка для особи складає захист від кримінального переслідування (§ 9.02) [4]. Відповідно підглава «F» поділяється на три параграфи:

1) § 9.61 «Батько і дитина», де зазначається про можливість виправданого застосування насильства, окрім смертельного, батьками (в тому числі прийомними) по відношенню до неповнолітніх дітей (молодше 18 років) з метою їх виховання, а також забезпечення їх безпеки чи благополуччя. Кодекс також надає право застосовувати таку силу законним представникам неповнолітнього, до яких відносить діда, бабку, опікуна й інших осіб, зі згоди батьків.

2) § 9.62 «Викладач і учень», де зазначається про можливість виправданого застосування насильства викладачем до того, хто навчається (учня) з метою досягнення спеціальної цілі або для підтримання дисципліни у групі. Така спеціальна ціль може виникати у процесі спостереження, турботи чи контролю за неповнолітнім і пов'язана із необхідністю забезпечення його належної поведінки та недопущення вчинення проступків.

3) § 9.63 «Опікун і недієздатний», де характеризується можливість виправданого застосування насильства, окрім смертельного, опікуном (чи іншою особою, що має подібні обов'язки по турботі і спостереженню) по відношенню до психічно недієздатної особи з метою забезпечення безпеки або благополуччя такої особи, а також для підтримання дисципліни у відповідному закладі, де тримається така особа. Застосування такого насильства може відбуватися лише тоді, коли опікун розумно вважає, що воно є необхідним [4].

Аналізуючи зміст зазначених параграфів можна побачити, що на відміну від положень КК штату Нью-Йорк, в них більш широко та системно викладається механізм застосування насильства досліджуваними автором категоріями осіб. Виділяючи, як і Примірний КК США, певні випадки виправданого застосування насильства особами, на яких лежить особлива відповідальність за піклування над іншими особами, їх дисципліну та безпеку, КК штату Техас, в кожному із цих випадків, окремо визначає мету застосування такого насильства. Так, в першому випадку батьки мають право застосовувати насильство не лише для забезпечення благополуччя неповнолітнього (КК штату Нью-Йорк), а й для забезпечення його безпеки, а також для здійснення належного процесу його виховання. У другому випадку мета застосування насильства викладачами зміщується на підтримання дисципліни у групі й досягнення певних спеціальних цілей у процесі спостереження, турботи чи контролю за неповнолітнім. Конкретний перелік таких спеціальних цілей американський законодавець не зазначає, однак неважко зрозуміти їх зміст, який не дозволить перейти поведінці неповнолітнього у противоправну. А третій випадок застосування насильства опікуном, за своєю спрямованістю якраз і охоплює разом сукупність попередньо озвучених цілей. Також, як і всі американські кодекси, КК штату Техас зазначає про неможливість застосування до неповнолітнього (недієздатного) смертельного насильства, яке при досягненні будь-якої із озвучених в тексті §§ 9.61-9.63 цілей буде явно невинуватим. У цих параграфах нам зустрічаються й оціночні категорії, коли особа повинна «розумно вважати», що є необхідність застосовувати насильство до неповнолітнього (недієздатного), а безумовною їх особливістю по відношенню до норм інших, розглянутих вище, кодексів є визначення поняття «законного представника» неповнолітнього, якому наряду з батьками надається право застосовувати виправдане насильство.

Нормативні положення про застосування сили особами, на яких лежить особлива відповідальність за піклування над іншими особами, їх дисципліну та безпеку знаходяться й у текстах кримінальних кодексів інших штатів. Наприклад, в § 509 КК штату Пенсильванія зазначається про «застосування сили особою, яка має спеціальні обов'язки, що стосуються піклування, дисципліни або безпеки інших». Згідно із цим параграфом виправдано може застосовувати силу виконавець: який є одним із батьків,

опікуном або іншою особою, що має аналогічні обов'язки по піклуванню та нагляду за неповнолітнім (ч. 1); який є викладачем (вчителем) чи виконує подібні обов'язки (ч. 2); який є опікуном або іншою особою, що має аналогічні обов'язки по піклуванню та нагляду за недієздатною особою (ч. 3); який є лікарем або іншим медичним працівником (ч. 4) [5]. Отже ми бачимо, що закріплення механізму виправданого застосування насильства батьками, опікунами та викладачами є системним як для Примірного КК США так і для кримінальних кодексів штатів, норми яких мають певні особливості по відношенню до загального кримінального кодексу.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного дослідження, ми можемо констатувати, що у кримінальному законодавстві США, як на федеративному так і місцевому рівнях, існує законодавчо визначений механізм виправданого застосування насильства особами, на яких лежить особлива відповідальність за піклування над іншими особами, їх дисципліну та безпеку. Такі особи поділяються на три категорії (батьки, опікуни, викладачі), для кожної з яких законодавчо визначена своя мета застосування насильства, без якої воно не буде виправданим. Правова природа такої поведінки відносить її до виправдувальної обставини, що забезпечує для особи захист від кримінального переслідування. Законодавчо закріплені обмеження щодо можливого розміру застосованого насильства: а) наявна заборона у застосуванні будь-якого смертельного насильства; б) вказано, що насильство не повинно спричинити надмірного болю й надмірних психічних страждань для неповнолітнього, в тому числі й різкої деградації його особистості (Примірний КК США). Зазначені обмеження, як і критерій «розумної необхідності» у застосуванні сили пов'язані із відсутністю високого рівня суспільної небезпеки поведінки неповнолітнього (недієздатного) у повсякденному житті і можливості швидкого її переведення у правомірну.

В українському кримінальному законодавстві відсутнє будь-яке законодавче описання механізму застосування фізичної сили особами, на яких лежить особлива відповідальність за піклування над іншими особами, їх дисципліну та безпеку, навіть на рівні узагальнень судової практики. На думку автора, потрібно розглянути можливість використання такого зарубіжного досвіду і описати деякі особливості правомірного застосування сили розглянутими категоріями осіб (батьками, опікунами, викладачами) на рівні відповідних узагальнень судової практики Верховного Суду України. Такий процес буде вдалим при врахуванні наявної структурної побудови українського кримінального законодавства та обов'язковому проведенні науково-практичних дискусій у розглянутій тематиці.

Список літератури

1. Теорія держави і права. Скакун О. Ф. Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
2. Примерный уголовный кодекс США. Официальный проект Института американского права: Перевод с английского / Под ред.: Никифоров Б. С. (Предисл.); Пер.: Никифоров А. С. М.: Прогресс, 1969. – 303 с.
3. Уголовный кодекс штата Нью-Йорк: [Электронный ресурс] / Режим доступа к документу: <http://constitutions.ru/?p=8102> – Название с экрана.
4. Уголовный кодекс штата Техас: Принят Законодательным собранием штата Техас (63-я законодательная сессия). С изм. и доп. на 1 июля 2003 г. / Науч. ред. и предисл. И. Д. Козочкина; Пер. Д. Г. Осипова, И. Д. Козочкина; Ассоциация Юридический центр. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – 576 с.
5. Уголовный кодекс штата Пенсильвания (извлечение): [Электронный ресурс] / Режим доступа к документу: <http://constitutions.ru/?p=7757> – Название с экрана.

Стаття надійшла 01.09.2017 р.

Б. М. Орловский, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ СИЛЫ РОДИТЕЛЯМИ, ОПЕКУНАМИ, ПРЕПОДАВАТЕЛЯМИ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ США: НОРМАТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Резюме

Статья посвящена исследованию уголовно-правового механизма применения силы лицами (родителями, преподавателями, опекунами), на которых лежит особая ответственность за заботу над другими лицами (несовершеннолетними, недееспособными), их дисциплину и безопасность в уголовном законодательстве Соединенных Штатов Америки. Автором проводится комплексный нормативный анализ такого оправдательного поведения и делаются соответствующие выводы.

Ключевые слова: применение силы, оправдательное обстоятельство, несовершеннолетний, родители, опекуны, преподаватели.

B. M. Orlovskiy, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE CRIMINAL-LAW REGULATION OF THE USE OF FORCE BY PARENTS, GUARDIANS, TEACHERS IN THE LEGISLATION OF THE USA: NORMATIVE ANALYSIS

Summary

The article is devoted to the study of the criminal-legal mechanism for the use of force by actors (parents, educators, guardians), who have a special responsibility for caring for other persons (a child younger than 18 years, a mental incompetent), their discipline and safety in the criminal law of the United States of America. The author conducts a comprehensive normative analysis of such justified conduct and makes appropriate conclusions.

Key words: the use of force, the justification, minor, parents, guardians, educators.